Wanaema Mari Hellati (sünd.Saul'i)
jutustus tema sugukonna minewikust.

Üleskirjutatud II-I2-I4 Now.I9I3.

Minu wanaisa oli J u h a n S a u l , L e i m a n i talust K u i g a t s i wallas (Tartu maakonnas),tema naine L i i s.Kunas sündindd,ei tea; wanaisa suri I 8 5 3 a. 70-80 aasta wanaduses;wanaema kolm neli aastat hiljem,ka selles eas.Wanaisa J u h a n S a u l oli keskmise kaswuga mees, paksupoolne,musta juukstega;oli noores eas jooja-wanaema käinud kõrtsist koju toomas;pärast sai welitse (wennaste koguduse)liikmeks ja jättis joomise maha.Tema oli tubli peremees.Wanaema L i i s oli lüheldane paks naesterahwas,muidu wälimust ei mäleta.Mõlemad oliwad ""pallejad""inimised. Neil oli palju lapsi:elasiwad 3 tütart ja 4 poega,kui palju surnud,ei tea. Lapsed oliwad terwed inimesed,üks poeg suri nooremas eas haiguse kätte,teised elasiwad wanaks.Wanaisa saatis poja P e e t r i , minu isa,L e i m a n i s t wälja T u r s t i talusse,säälsamas wallas.Mõni aastakümme hiljemalt häwitati L e i m a n i talu ära ja ühendati mõisaga,nii tehti weel mõne teise taluga.

Toll ajal oli peredel palju lapsi;peksti meest,kui pääle aastase abielu naesel last ei olnud.Minu noorel eal ei pannud aga mõisa enam mehele ega annud naiseks;kõige wähem peremehest rahwast mitte.Pidi aga mõisast täht wõtma,kui abieluse astuti,minagi pidin wõtma.

Minu suguwõsa oli kõik peremehed.Wabaliikumine oli kitsendatud,ehk küll priius oli;wallast lasti wälja seda,kes Mardi ajal ülesütelnud oli;kes ei ütelnud,seda ei lastud.Minu lapsepõlwes hakkati talusid rendile andma;talu saamine oli kerge,sulased wõisiwad ka peremeesteks,kui tublid mehed oliwad. Algusel kardeti rendile wõtmist;iseäranis ei juletud kirjalikka kontrahisid teha,arwati et sellega orjadeks tagasi mintakse;et kontrahidetegemisele sundida,anti peksa,isegi peremeestele.Paljud rändasiwad mujale,oma wallast ära.Esimene rendile wõtja K u i g a t s i s oli M i k k u talu peremees M ä ä r i t s (umbesI 8 4 8a.).Minu isa,P e e t e r S a u l ,kes T u r s t i talusenini teo orjuse alal pidas,wõtis ta rendile alles järgmisel aastal pääle M ä ä r i t s a . T u r s t i talu oli siis nii suur nagu praegu,loeti 5 päewa taluks.Esiotsa maksis isa K u i g a t s i mõisa umbes 70 rubla aasta renti;warsti hakkati aga juure panema;talu ära osta ei juletud.Umbes kahekümne aasta pärast alles I 8 6 8 a.,ostis isa talu ärä;talu eest makseti aegapidi kinni.

Minu isa , P e e t e r S a u l ,sündinud I 8 0 0 (?)a.ja surnud I 8 7 6 a. 76 aasta(?)wanaduses,oli abielus minu ema T i i u g a , T a m m i d e pekonnast(tema ema M a r e t),ka K u i g a t s i s t ;ema T i i u suri I 8 6 8 a.,56(?)aastasena.Isa P e e t e r oli pikk mees,tugewa kehaga, suure jõuuga,musta juukstega,kõwa häälega,(nägi praeguse P a l u talu pidaja P e e t e r S a u l ' i,oma wennapoja,moodu wälja);temal oli hää pää kange mõtlemise tegija("oleks seda meest koolitatud,küll sest oleks pää ol-

mud "Palupera omaniku Bruiningki" sõnad); ta ei joonud, ei suitsetanud, oli koolitares lugeja (welitsede liige), "ialgi tema suust kuradit ei kuulnud", ei pidanud sulasidgi oma juures, kes kuradit wandusiwad; temal oli laulu kuulmine; oli wallas kohtumeheks. Ema T i i u oli wähema kaswuga, wäga minu näkku, musta-pruunid juuksed; minu hääl enne penem; tema oli wäga puhas ja nõudis puhtust: mõisas oli tuttaw "T u r s t i tüdrukud kõige puhtamad" (teorjusel käidi S o o t a g a mõisas, mis ka Kuigatsi järgi oli) Mõlemad olid naljatajad; oskasiwad lugeda, isa ka kirjutada, ise õpinud, ei tea kust. Mõlemad oliwad terwe loomuga; isa suri kõhnuse kätte, ema hooletu haiguse rawitsemise tagajärgil.

Meid oli wanematel I2 last; nendest jäid elama ainult wiis. Esimesed lapsed olid-3 tütart, suriwad ära; siis

I. wend P a u l, I 8 3 5 -I 9 0 3: elaw, jutukas, terwe mees;
2. õde L e e n a (P e r a k ü l a tädi, abielus S a a r i l a), I 8 3 7 - I 8 7 3: elawa loomuga, hää kuulmine ja ilus laulu hääl, terwe naisterahwas; suri õnnetu lapsesünnitamise kätte; (wäga sarnane praegusele P a l u perenaesele);
3. õde K a i (U r d a tädi, W i s n a p u u' ga abielus), I 8 3 9 -I 9 I 2: elaw, palju nalja, hää kuulmine; külmetanud ja sellest 9 aastad kuni surmani halwatud;
4. mina, M a r i, sündinud I 9 D e t s e m b r i l I 8 4 I
5. wend J a a n, I 8 4 4 -I 9 I I: oli lapse eas krampides haige, kõhna terwisega ja tasane, muidu aga näitas wanetu pääl ka waimu;

pärast weel kolm tütart ja üks poeg, kes aga suriwad.

Tol ajal astusiwad ikka ühe walla inimesed oma keskel abieluse; teisest wallast naisewõtmist wõi teisele nehelemine kust tuli wäga harwa ette, ehk ka sugugi. Nii oliwad ka minu wanemad ja wanawanemad ühe walla inimesed.

T u r s t i talu elu oli töötegemine päewa tõusust kuni minekuni- "siin on kui wabrik, üks inimene ei ole prii" (wana T ä h t' i sõnad). Suwel töötati põllu pääl, talwel majas: mehed tegid kaplu (kõisi) hobuste, riistate, wiisude jne. jaoks, lõikasiwad pirde, kudusid korwe, walmistasid töö- ja sõiduriiste (iseäranis regetegemine: "õdagu tõi isa jalatsi sisse, hommigu wiidi regi wälja"); naesed kudasid sukka, kedrasid linu (6 wokki) ja kudusid kangaid (2 telge). Riideid kanti siis omakoetuid, -linnariideid ei ole ammu tarwitusel; põllu tööriistad olid wanamoodsed, isadest päritud. Isa oli ise wähem kodus, käis ikka wäljas asju pärast. Pääle oma pere oli siin töö jõuud: 3 sulast ja 2 tüdrukut; siis 5 hobust, I5-I6 elajad. Neski oli ühes taluga ka isa käes; maksis esiotsa mõisale renti aastas 6 wakka rukki ja 6 wakka kesi, pärast panti ikka pääle kuni 200 rublani aastas. Isa käis wooridega talwel P ä r n u s ja R i i a s; teenisid sääl jures ise ka "kui niigi palju, sool ja raud ärä oleks". Sulased ja tüdrukud ei saanud raha palka, ainult riiet; elamine aga oli nendega koos; lapsed ja teenijad magasiwad kõik ühes ruumis: ühe seina äärest oli magamise ase tüdrukutele ja peretütartele-

ühine 6 inimese jaoks("krowat"),teise seina ääres-perepoegadele ja sulastele;naisemehi sulaseid ei peetud.Isa emaga(esä ja memm)aga magasiwad eralt, kambris.

Tursti talu hooned tehti isa ajal,ja nii on nad praegu jäänud;mõned hooned oliwad ennemalt,kui isa talu wõttis;weski oli mõisa poolt ehitatud.

Meie lapsed peljasime isat,ei olnud juttu kui isa oli;ema oli hää.Witsu anti aga wähe;mäletan,et ükskord peksa sain,et mitte tähelepnelikult aabitsat ei õpinud.Külas käiti harwa:kui olid ristkatsid,mattuse,pulm-perekonna pidud;kokku tuliwad sugulased,wõerad mitte.Tantsu pidusi ei olnud.Laupäewa ("poolpa")õhtuti-siis loeti waimulikk raamatuid:kõik pidiwad kõwa häälega lugema,lapsed ja sulased ja tüdrukud-lugeda oskasiwad meie juures kõik. Isal oliwad ainult waimuliku sisuga raamatud:piibli,palweraamatud,jutluseraamatud;pärast aga ka kalendrid.Teisal(koolmeistri U n d r i t s'i l) oli ilmalikka jutturaamatuid küll.Mäletan weel kalendri juttudest "piibulaulu ".Loeti peerutule paistel;kui tuli juhtus kustuma ja mitte wärske peerd kohe käepärast polnud,siis lauldi seni pimedas.

Isa kartis,et kui lapsi koolitab,siis wõtab mõisa talu ära;tütardele arwas ka koolitamise asjata olema("tütarlatsil ei ole wajagi kijutamist, hää kui lugemist oskab"isa ütlas)-ei saada enamb sündsat meest.Pärast siisgi kahetses isa,et lastel koolitamist ei olnud.Umbruses ikka soowitati,et weitsiwiisi koolitada,mitte häkki.Esimine koolitamise mõtte õhutaja meie pool oli S a n g a s t e õpetaja N e u m a n ,kes rääkis,et kes lapsi koolitab,selle lapsed olla ühewäärilised mõisnikuga-istuda ühes lauas-see sündis aga hiljemalt,kui meie teie wanaisaga juba R u n a m õ i s a s olime.Rahwas ei teadnud ka koolitamisest midagi;mõisateenijad saiwad waremalt teada,läksiwad aga koolis saksas kohe.Ka oli koolitamine linnas wõimalik,linnaxei tahetud:ei usaltatud linna.Nii ei saanud wennad ka õpetust. T u r s t i rahwas oli põllunarija-töömehed,mitte just kõik hääd õpijad. Mina ja wanemad õed ei ole koolipingil olnud;kui leeris olin,1 8 6 0 a., siis tuli alles esimene kirjutuskool(wallakool)meile.Lugema õpesin kodus Kirjutamist õpis wend P a u l S a e w e s k i juures ühe eesti kooliõpetaja käest,kes säälseid lapsi õpetas; J a a n i n wend käis erawiisil koolmeistri U n d r i t s'i juures õpimas;meie tütred kirjutamist ei õpinud.

Isa oli sõber mõisnikkudega.Temast peeti lugu kui tublist põllumehest üks aeg oli ta teopäiwi eest(mitte palga eest) K u i g a t s i mõisa walitseja.Teised mõisnikud naernud,et Kuigatsis mõisal "mustasärgi"walitseja mõisnik tahtnud näidata,et tema walitseja sugugi pahem polnud,kui teised, tehti proowikülimine mõisate wahel,kui isa küli kõige paremasti kaswas. S a a r e krahw M a n t e u f e l pakkund siis isale oma mõisast talu walida,missugust soowib,kuid isa ei wõtnud pakkumist wastu.Isal ei olnud uhkuse waimu,ei rääkinud mõsnikkutest halba.Kohtumehena ei pannud nendele wastu:kui peksa nõuti,laskis peksa(P e e t e r H e l l a t ,"A l a t u s teie wanaisa,isa,süüdistas T u r s t I isa,et ta kirja järele toimetab:ülemaid austab).K u i g a t s i mõisa omanik L ö w e n s t e r n oli halb inimene,laskis palju peksa."Üks kole juhtumine sellest ajast:keegi kutsar pidi mõisa käsul peksa saama;isa,kui kohtumees,käis mittu korda mõisas,et

mehele peksmist ära jäetaks, kuid sääl ei antud järele; wahepääl poos ennast see kutsar ülesse, et mitte pekstud saada. Witsade eest pidi see, kes walu sai, ise maksma; kui sel ei olnud, maksis kohtumees omast taskust. Wargusi tuli siis külle ette; kõrtse oli ka, aga siis ei joodud nii wäga. Tublimaid mehi ei lastud soldatiks wõtta, korjati sandimaid kokku; kes soldatist lahti saada tahtis läks mõisa teenistusesse. Isa sai hästi ka kihelkonna eestseijaga läbi. Teede wastuwõtmisel pidi isa, kui kohtumees, oma tee jao äräandma; kui nüüd eesseisja tema jaoni jõudis, kutsus ta isat oma kõrwale wankrisse (muidu käisiwad kohtumehed ratsa eestseisjale järele) ja westis temaga juttu seni kui teejagu läbisõidetud sai - ja selles seisisgi tee wastuwõtmine isa käest: nii hää jala peal oli ta mõisnikudega!

Nälja aastaid ei mäletanud oma jooksul; magasi aidad oliwad minu mäletamise järgi juba ikka olnud.

Isa säädis ema hauale S a n g a s t e surnuaias kiwi rist kuld päälkirjaga ja kuldliblikuga (wõi mõrtikuga) ülesse; tema oma hauale sai raudrist kuldtähtega.

Pojale ja tütarde eest hoolitses isa ühtemoodi. Laskis pojadel naesed wõtta: wanema poja P a u l i pandis P r i n g i weski ja kõrtsi, noorema J a a n i jättis T u r s t i l e isatalusse. Iga tüter sai meheleminnes ka oma kaasawara: loomi, kraami ja sularaha - kokku iga üne tütre pääle umbes tuhande rublani. Raha ei annad isa lastele mitte kätte, pandis ikka talu peale; nii muretses ta K a i l e U r d a talu, L e e n a l e P e r a k ü l a, kui nad mehele läksid; nii ka, kui mina teie wanaisale J a k o b H e l l a t' ile läksin muretse tema meie eest.

Tuttawaks saime teie wanaisaga J a k o b i g a juba lapsena ükskord kooripühal, walla palwemajas. Pärast korrati tutwust wana T ä h t ' i läbi H e l l a t i d oliwad K e e n i wallast, loomu poolest uhked. S a u l i d e ja H e l l a t i d e wahel polnud ühtegi sugulust. Polnud ka sell ajal läbi käimist K e e n i ja K u i g a t s i waldade wahel; ei sallitud üksteist. K e e n i ja S a n g a s t e rahwast peeti K u i g a t s i s kergeks; nad kandsid teistmoodi riideidgi, hallid kuued, kuna K u i g a t s i mustad kuued olid. K e e n i wald oli isemeelik mõisnikude wastu, siin ei pekstud mitte; K u i g a t s i l oliwad sõnawõtlikumad.

Minu laulatus teie wanaisaga oli I 8 6 2 a. I 3 N o w e m b r i l H e l l a t i d elasiwad siis A r u wallas; nad olid sinna K e e n i s t "A l a t u talust läinud, et mitte kontrahisid teha, mis K e e n i s nõuti. Esiotsa wiis mind teie wanaisa A r u walla K õ g l i talusse, kus teie ema L i i s a sündis 8 N o w e m b r i l I 8 6 3 a. Pärast läksiwad H e l l a t i d K õ g l i s t ära K u i g a t s i walda ja ostsid siin S a w i talu. Meile wanaisaga muretses T u r s t i isa K a s s i p a l u kõrtsi, kuna wiimaks I 8 6 7 aastal R u u n a m õ i s a rentis P u k k a mõisniku S a m s o n i käest, kes ta ainult T u r s t i isa läbi andis. Rent oli 1000 rubla aastas ja pidi ettemakstud saama; rentimise juures maksis T u r s t i isa üne poole - 500 rubla omast käest; esiotsa oli ka mõisa pooleks T u r s t i isaga. R u u n a m õ i s a s elasime 12 aastat. Alustatud sai sääl wäikse jõuga, Mõisa oli wähese sissetulekuga: sel ajal oli päästsissetuleku hallik põl-

lust wiljatera, põllumaad oli 300 wakkamaad, aga tera kaswas kerge; karjamaad oli küll, aga karjaga siis suurt teha ei olnud. Põllud wäetati laudasõnniga, kunst sõnnikut ei olnud weel; saadi kolm seemet. Külimise kord oli: rukkis, ristikhein, kesi, kaer ehk lina, siis kesa. Riistad olwad wana moodi; pärast poole ilmus saksamaa ader, 2 hobusega, mis ka muretsisime. Sulasid oli: 2-3 poisi, 6 moonameest, Aegapidi sai raha korjatud ja mõisa inwentar muretsetud; kaswas kuni 25 piimaandwa lehmani (ühes wallaliste loomadega päält 30). Wiljamüümise juures juhtus kahjusid: P ä r n u kaupmehele, B r i e s e m e i s t e r'ile, sai wilja wõlgu müüdud, ta ei maksnud ja jäi wiimaks 1000 rubla wõlgu, mis ka kaotatud oli.

Teie wanaisa, J a k o b H e l l a t, oli usin ja wäga korraline peremees; põllutööd tundis tema põhjalikult. Uuenduste poole oli ta ka, aga ei olnud midagi siis; tegi katsed tükkitööga, kuid rahwas põlas nii seda moodi töö tegemist, et ei saanud pärast moonakaid, R u u m õ i s a s sai ka mõne uuendusega algust tehtud: senine olid raswaküünlad tarwitusel, siis tuli asemele ~~petrõõlim~~ lampõli esiti sandolini õli, mis aga sant oli ja plahwatusi tegi, pärast petroleum. Siis hakasime ka esimesti linnariideit kandma, ja 1 8 7 1 a. laksime endid esimene kord ülewõtta (pilt on Mamma albumis). Jutturaamatuid küll ei saanud ostetud, lugesime ikka waimulikka raamatuid, aga R u u n a m õ i s a s tellisime juba "P o s t i m e h e" ja sest saadik oleme teda ikka lugenud. Esimene aasta sõime weel rabandleiba, siis aga enam mitte. Teatrist kuulsime esimene kord ka siin, seenini ei teadnud midagi: sulase poisid oliwad A a k r e s näinud ja juttustasiwad pärast R u u n a m õ i s a s. Oma silmaga nägime alles, kui linna kolisime "W a n e m u i n e s". Laulmas käisime palwemajas, sääl lauldi ainult waimulikka laulisid. Kuid laulupidul 1869 a. käisime kõik suguwõsa T a r t u s; aga ka sääl: tulime hommikul ja sõitsime õhta kohe tagasi.

Et sisse tulek R u u n a m õ i s a s t wäikene oli, siis mõtlesime ta käest ära anda, kui kontrahi aeg täis saab. Meil oli kindel lootus, et K e e n i mõisad saame, mis alles mõis oli. Aga sääl tuli mõtte maalt ära minna ja linna kolida. 1 8 7 9 a. kolisemegi T a r t u s e, kus kauplema asusime. Parem oleks küll olnud, kui meie maale jäänud oleks ja K e e n i mõisa wõtnud; pärast kahitsesime küll, kui enam parata ei olnud. Teie wanaisa J a k o b oli sündinud põllumees, kaupmeneks ei kõlbanud ta mitte; maal oli tema omal kohal, linnas aga wõõras, ja selle ta ka nii warakult surigi.

Linnakolimise põhjused oliwad mitme sugused. Pää põhjus oli, et lapsi kooli panna; maal ei olnud neid wõimalik koolitada. Siis mõjusiwad, ühelt poolt, linna kaupmeeste jutud, iseäranis G e o r g R i i k i kõne, kes uhkustasiwad et kauplemisega kergesti rikkaks saadakse, ja teiselt poolt, talumehe põlatud seisukord, kelle peale iga linna poesell ja "antwerk" ülewalt alla waatas. Teie wanaisa J a k o b i l oli H e l l a t i d e uhkus hinges, tema oli wäga tundelik selle wastu, et teda alamale seati, kui mõnda ilma auuta saksa meest, ainult, et see saks oli. Nii pahandas teda wäga P u k a mõisa walitseja

B a r k'i lugu. See B a r k oli üks kelm ja must mees, kes P u k a mõisa omaniku wahetpidamata petis-ja seda teadis teie wanaisa; mõisas aga käidi B a r k 'iga kui herraga ümber; püülegi oli wiimane nii ülbe, et mõnikord jänikoertega R u u n a m õ i s a põldudest läbikihutas. Teie wanaisa ei suutnud nüüd kannatada, et mõisas mehega, keda tema hinges kui kelmi põlgas, wiisakalt ümber käidi, tema, wanaisaga, aga, enk küll auusa ja korralise mehega, ikka ainult kõrgilt; ja kui ta aasta renti maksmas käis, tagaussest sisselästi. mitte eest. Seesugune alandaw seisukord oli teie wanaisale wastu loomu, ja ta soowis, et kui ka tema sellesse seisukorrasse jäänud, mitte tema lapsed enam sinna ei pidada jääma. Nii tuli siis linnakolimine.

Linna asutes müüdi R u u n a m õ i s a kraam ärä; enamasti läks ta sugulastele, osalt jätsid need maksmata. Kõigist kokku sai maalt raha ühes 2000 rubla. Rahaga toetas ka wanaisa wend K r i s t j a n H e l l a t, kellele selle eest protsendi maksedi. Kauplemine linnas läks nii kaua hästi, kuni T a r t u s t W a l g a poole raudteed ei olnud; sai see enitatud, läks ka kauplemine tagasi.....ja sellega oli ka kõik mööda..... . .

Üleskirjutanud N. Maim

Aratrükkinud H-rra Georg Maim

Wäljajätmed lehe 3

Söödi rabandleiba; puhast leiba tehti harwa, oldi kokkuhoidlik. Isal oli raha korjatud; eesmal hoidis raha laudas alal, pärast kapis rahakastis. Wiimaks wiis, kalendri juttu põhjal wist, raha T a r t u s e e protsendi päale temal oli kuld raha, ei tea kui palju.

Tartus, 17 Novembril 1913 aastal

Motto: De mortuis aut bene, aut nihil

Vanaema Mari Hellati (pend. Saul'i)
jutustus tema perekonna minevikust

Ülemirjutatud 11-12-14 Nov. 1913 a.

Minu vanaisa oli Juhan Saul, Leimani talust Kuigatsi vallas (Tartu maakonnas), tema naine Liis. Kumas pärinemad, ei tea; vanaisa suri 1853 a. 70-80 aasta vanuduses; vanaema kolmeli aastat hiljem, ka sellesama eas. Vanaisa Juhan Saul oli keskmise kasvuga mees, paksupoolne, mustade juuksetega; oli noores eas jooja – vanaema sõimed kõrtsist koju toomas; pärast läi veelitse (võõrastekoguduse) liikmeks ja jättis joomise maha. Tema oli tubli peremees. Vanaema Liis oli lihelikane naine naesterahvas, minida sõlmust ei mõista. Mõlemad olivad, palleljad "inimesed. Neil oli palju lapsi: elasivad 3 tütart ja 4 poega, nii palju surnud, ei tea. Lapsed olivad terved inimesed, üks poeg suri nooremas eas haiguse sõtte, teised elasivad vanaks. Vanaisa saatis poja Peetri, minu isa, Leimanist välja Tursti talusse, päälsemas vallas. Mõni aastakümme hiljemalt hävitati Leimani talu ära ja ühendati mõisaga; nii tehti veel mõne teise taluga.

Tolle ajal oli peredel palju lapsi; kesti meest, nii pääle aastase abielu naesel last ei olnud. Minu noorel eal ei pannud aga mõisa enam ~~ei~~ mehele ega anmed naisenes; kõige sõhem peremehest vanemat mitte. Tõi aga mõisast tähtsõtma, nii abielusse astuti; minagi pidim sõtma.

Minu suguvõsa oli kõik peremehed. Vabaliikumine oli kitsendatud, aks küll prius oli; vallast lasti välja seda, kes Määdi ajal ülestõtelmed oli; kes ei ütelmed, seda ei lastud. Minu lapsepõlves hakkati talusid rendile andma; tala peamine oli kerge, sulased võisivad ka peremeestaks, nii tublid mehed olivad. Algusel kardeti rendile võtmist; iseäranis ei juletud kinjalisse kontrahisid teha, arvati et sellega orjadens tagasi mintavse; et kontrahide tegemisele fundida, anti pensa, ingi peremeestele. Paljud ränidasivad mujale, ma vallast ära. Esimene rendile võtja Kuigatsis oli Mirsu tala peremees Määrita (umbes 1848 a.) Minu isa, Peter Saul, kes Tursti tala senini teo orjuse ~~aeg~~ aeal pidas, võtis ta rendile alles järgmisel aastal pääle Määritsa. Tursti tala oli siis nii suur nagu praegu, loeti 5 päevatalusse. Esiotsa maksis isa Kuigatsi mõisale umbes 70 rubla aasta renti; vasti hakati aga juure panema; tala ära osta ei juletud. Umbes vahemõnne aasta pärast alles, 1868 a., ostsi isa tala ära; tala eest makseti aegapidi sinni.

Minu isa, Peter Saul, sündinud 1800(?) a. ja surnud 1876 a., 76 aasta(?) vanaduses, oli abielus minu ema Tõnga Tamm'ide perekonnast (tema ema Maret), ka Kuigatsist;

ema Tiiu surri 1868 a., 56 (?) aastasena. Issa Peeter oli pikk mees, tugeva kehaga, suure jõunga, musta juukstega, võva hõlega (nägi praegune Palu talu pidaja Peter Saul'i, oma vennapoja, moodu välja); temal oli hää pea, range rehmungi tegija („olens seda meest koolitatud, küll sest olens pea olnud" Palupera omaniku Bruiningki sõnad); ta ei joonud, ei suitsetanud, oli koolitatud lugeja (koolitede liige), „algi tema suust kuradit ei kuulnud", ei sidanud sulasidgi oma juures, kes kuradit sandusivad; temal oli laulukuulmine; oli vaikne sõbramehens. Ema Tiiu oli väkema kasvuga, väga mine näkku, musta-pruunid juuksed; minu kõrval, enne peenem; tema oli väga puhas ja nõudis puhtust: mõisas oli tuttav „Turste tüdrukud kõige puhtamad" (teeriseel väite Sootaga mõisas, mis ka Kuigatsi järgi oli). Mõlemad olivad naljatajad; osavad lugeda, isa ka kirjutada, ide õpinud, ei tea kust. Mõlemad olivad terve loomuga; isa suri kõhnuse kätte, ema kooleta haigusse saavitamise tagajärjel.

Neid oli vanemadel 12 last; nendest jäid elama ainult viis. Esimesed lapsed olid — 3 tütart, siirvadõrajõn 1. vend Paul, 1835-1908: elav, julutsas, terve mees;

2. õde Leena (Peravõla tõdi, abielus Saar'iga) 1837—1873: elava loomuga, hää kuulmine, ja ilus laulukõõl, terve vaesterahvas; surri õnnetu lapsesünnitamise kätte; (väga sarnane praegu Palu perenaesele);
3. õde Kiri (Urda tõdi, Wismapuu'ga abielus), 1839-1912: elav, palja nalja, hää kuulmine; pulmetanud ja sellest 9 aastat enne surmani halvatud;
4. mina, Mari, sündinud 19 Detsembril 1844 a.
5. vend Jaan, 1844-1911: oli lapse eas kramplides kaigel, nõtka tervisega ja tasane, muidu aga näitas vahete pealt ka vaimu;

pärast veel kolm tütart ja üks poeg, kes aga ära surivad.

Tol ajal astusivad isana üke valla inimesed oma kesked abielusse; teisest vallast naisevõtmist või teisale mehelemineku tuli väga harva ette, ehk ka sugugi. Siis olivad ka minu vanemad ja vanavanemad üke valla inimesed.

Turste talu elu oli töötegemine päevatõusust uni minekuni — „siin on sui vabrik, üks inimene ei ole siin" (vana Tõnt'i sõnad). Suvel töötati põllu peal;

talvel majas: mehed tegid naplu (nõisi) kobaste, riistate, viisude jne. jaoks, lõikasid pirde, nudusid nõrve, valmistasid töö- ja põllurriiste (iseärasis regetegemine: „õdagu tõi isa palatsi sisse, hommigu viidi tagi vähä"); naised nudusid lõnge, petrasid linu (6 vanni) ja nudusid vanapsid (2 telge). Riided ranti siis omapoetud, -linnarüüded ei ole ammu tarvitusel; kõik töörriistad olid vanamoodsed, isodest pärited. Isa oli ise vähem vadus, käis inna väljas asju pärast. Pääle oma pere oli siin töö jõund: 3 sulast ja 2 tüdrukut; siin 5 kobust 15-16 elajad. Vesni oli üks taluga na isa käes; maksis esiotsa mõisale renti aastas 6 vanna rukki ja 6 vanna kesi, pärast panti inna pääle umi 200 rublani aastas. Isa käis nõnidega telgel Pärnus ja Riias; teenisid pääl juures ise na „kui niigi palju, et sool ja rand üza oleks". Sulased ja tüdrukud ei saanud rahapalka, ainult riiet; elamine oli aga nendega uus; lapsed ja teenijad magasiwad kõik üks ühes ruumis: üks seina ääres oli magamise ase tüdrukudele ja peretütardele - ühine 6 inimese jaoks („krovat"), teise seina ääres - perepoegadele ja sulastele; naisemehi sulasei ei peetud. Isa emaga (ema ja nemm) aga magasiwad eralt, kambris.

Turti tala hooned tehti isa ajal, ja nii on nad praegu jäänud; nõned hooned oliwad enneualt, kui isa tala võttis; peaaegu oli mõisa poolt ehitatud.

Söödi rabandleiba; pahast leiba tehti harwa, oldi ussukõhuidliks. Isal oli raha korjatud; eesmalt hoidis raha laudas alal, pärast aapis rahakastis. Wiimaks wiis, kalendri jutta põhjal wist raha Tartusse protsendi pääle; temal oli suur raha, ei teia kui palju.

Meie lapsed läksime isat, ei olnud juttu kui ina oli; ema oli hõõ. Wiisu antti ka, aga wähe; mõletan, et üksnood pexna siin, et mitte tähelepanelikult aabitsat ei õpinud. Wõlas käiti harwa: kui olid visträtsid, mattas, palm -, kerekoma pidud; kaasa tuliwad sugulased, väärad mitte. Tantsu pidusi ei olnud. Laupäewa („poolpa") õhtuti - siis läeti raimaliksa raamatuid: Mõik pidiwad käsa hõõlega lugema, lapsed ja sulased ja tüdrukud - sugeda oskaiwad meie juures ühtn. Isal oliwad ainult raimaliksa siuga raamatud: pühapäwaraamatud, jutlusraamatud; pärast aga wa kalendrid. Taisal (wõõlmeistri Undrutsile) oli ilmaliksa juturaamatuid küll. Mõletan wal kalendri juttudest „piibelsuu". Läeti peermutule paistel; kui tuli juttus kustama ja mitte käsna peerd ooke käepärast polnud, siis läeldi lenni pimedas.

Isa kartis, et kui lapsi koolitab, siis võtab mõisa tulu ära; tütardele ennas ka koolitamise asjata olema („tütarlastel ei ole mingi kirjutamist, kõik kui lugemist oskab" isa ütelas) - ei saada enam sõndrat meest. Pärast siiagi nähtes isa, et lastel koolitamist ei olnud. Ümbruses käsa kõnnitsi, et weiti riisi koolitada, mitte kõnnei. Esimene koolitamise

Wanaema jutustus oma sugulusest

mõtte tõstaja meie pool oli Sangaste õpetaja Neuman, ses vaa-
nis, et ses lapsi koolitab, sõite lapsed alla ähvardilised mõis-
nikuga – istuda õhes laual – ja sõnelis aga hilgemalt, kui meie
tei vanaisaga juba Rummamõisas olime. Rahvas ei teadnud
sa koolitamisest midagi; mõisatõnijad seisvad varemalt teada,
lähnivad aga kooli saksaks koke. Ka oli koolitamine linnas või-
malik, linna ei tahetud: ei usaldatud linna. Nii ei saanud
remed sa õpetust. Turste rahvas oli põõtsariga — tööme-
hed, mitte jaat väike hõõd õpijad. Mina ja vanemad õed ei
ole koolipingil olnud; kui leeris olin, 1860 a., siis tuli alles
esimene kirjutuskool (vahakool) meile. Lagena õpisin kodus.
Kirjutamist õpis vend Paul Saarosaar juures ühe ema kooliõpe-
taja käest, ses fäälseid lapsi õpetas; Jaanine vend käis ea-
piisil koolmeistri Andrita juures õppimas; meie tüdrud kirju-
tamist ei õpinud.

Sõa oli põber mõisnikuga. Temast peeti laga nii tublist
põõlumehest; üks aeg oli ta teopäevi eest (mitte palga eest)
Kuigatsi mõisa valitseja. Teised mõisnikud nõudsid, et kui-
gatsi mõisal „mustafärgi" valitseja; mõisnik tahtnud näi-
data, et tema valitseja suugi pahem polnud, kui teised;
tekki proovirõõlimine mõisate vahel, nõs ise küll kõige pa-
remasti nõõnas. Saare kreiv Mantteufel pannud siis
isale oma mõisast taha valida, misfuguist poonid, kuid ise
ei sõõtnud nõõnmist nõõta. Sõal ei olnud ühtegi rõõmu,
ei õõpinud mõisnikuõõdest halba. Rahtumaõõna ei pannud
nendele nõõta: kui pensa mõõti, lasnis pensa (Peter Kellat
Alatust, tei vanaisa isa, sõõdistas Turste isa, et ta
kõige jõõle toimetab: ülemaid aõõstab). Kuigatsi mõisa
omanik Lõõvenstern oli halb inimene, lasnis palju pensa.
Üks vale jõõtmine sellest õõest: keegi vuttar pidi mõisa
võõl pensa faama; isa, kui rõõtmees, õõis mitte vend
mõisas, et mehele pensmist õõe jõõetaas, kuid sõõb ei on-
tud jõõle; vahepõõl poos omast pee vuttar ülesse, et mitte
pensted faada. Witrade eest pidi see, kes vala sai, ise maks-
ma; kui sel ei olnud, maksis rõõtmees omast taskust.
Wanemi tuli siis küll ette; mõõtse oli ka, aga siis ei joo-
dud nii sõõga. Tublimaid mehi ei lastud soldatiks mõõta,
kõõgate sandimaid võõtsu; ses soldatist lahti saada tahti
lõõs mõõsa teenistusesse. Sõa sai mõõti sa vihelpanna eest sis-
jõõga lõõbi. Tõõdevõõtmisel pidi isa, kui rõõtmees, oma tõõ
jõõ õõendama; kui mõõd eestsõõja tõõma jõõni jõõdis, vuttar
ta isat oma võõrule vannusse (muidu võõsivad rõõtmeked
vatra eestsõõjale jõõle) ja võõtis tõõmaga jõõle, seni kui tõõjõõ
lõõbisõõdetud sai — ja sellest seisõõ tõõ võõtmise ka võõest:
nii hõõ jõõle õõõl oli ta mõõsnikuõõdega!

Võõjaõõtõõd ei mõõlts oma ea jõõõõl; magasi õõtõõd
olisad minu mõõlemõõe jõõle juba issa olnud.

Sõa sõõdis oma kõõale Sangaste surmaias võõrisist
kuldpõõlõõrijõõga ja kuldliblinõõga (või mõõdinõõga) ülesse;

tema oma hooale jäi raudrist nuldtähtedega.

Pojade ja tütarde eest hoolitses iro ühtemoodi. Lassis pojadel naised võtta: vanema poja Pauli pandis Pärgi vessi ja võtsi, noorema Jaani jätti Tuustile isatalusse. Iga tütar sai mehele min-nes ka oma saasavara: loomi, vaeni ja pularaha — nõnnu iga ühe tütre peale umbes 1000 rubloni. Raha ei annud iro lastele mitte käte, pandis iro talu peale; nii muretses ta Kaile Uuda talu, Leenale Pesasõla, mi nad mehele läksid; nii ka, pei mina teie vanaisale Jaakob Hellatile läksin muretsu tema mei eest.

Tuttavaks jäime teie vanaisa Jaanotiga juba lapsena ühes koorijõhal, vaka paluemajas. Pärast korrati tutvust oma Tähtõ läbi. Hellatid elasid Keeni vallast, loomu poolest uhked. Saalide ja Hellatide vahel polnud ühtegi sugulust. Polnud ka sel ajal läbikäimist Keeni ja Kuigatsi valdade vahel; ei fahtitud üksteist: Keeni ja Suugaste vahast peeti Kuigatsis kergeks; nad vandusid teistmoodi, riideidgi, hallid omed, oma Kuigatsis mustad omed olid. Keeni vald oli ühemõtlise mõisamõisade vasta, siin ei peetud mitte; Kuigatsil oldi fõrasõõt liikum.

Minu laulatus teie vanaisaga oli 13 Novembril 1862 a. Hellatid elasivad siis Aru vallas; nad olid sinna Keenist Ülesta talust läinud, et mitte kontrahisid teha, mis Keenis võisti. Suutsa siis mind teie vanaisa Aru vallas Kõõli talusse, mis teie ema Liisa sündis 8. Novembril 1863a. Pärast läksivad Hellatid Kõõlist ära Kuigatsi valda ja ostsid siin Suusi tala. Meile vanaisaga muretses Tuusti isa Kassipala võõrsi, ema võimaks 1867 aastal Ruunamõisa rentis Punna mõisnik Samsoni käest, ses ta ainult Tuusti isa läbi andi. Rent oli 1000 rubla aastas ja pidi ettemaksted saama; rentimise juures maksis Tuusti isa ühe poole — 500 rubla enast käest; sõiduta oli ka mõisa poolens Tuusti isaga. Ruunamõisas elasime 12 aastat. Ruutsted sai sõõl väikse jõuga, Mõisa oli väikse pissetalusega: pelajal oli pääpissetalena kallis põllust viljatera, põllumaad oli 300 vaskomaad, aga tera vaskas kõige; karjamaad oli küll, aga karjaga siis suurt teha ei olnud. Põllud väetati lendafõnimega, muut fõmi eat ei olnud veel; saadi kolm seemet. Kõõlimise võõd oli: rukis, nisuõõlem, kesi, kaer või lina, siis kesa. Riistad olivad vanamoodi; põrast poole ilmus fakamaa ader, 2 kobrega, mis ka muretsesime. Sulasid oli: 2-3 poissi, 6 moonameest. Aegapidi sai taka korjatud ja mõisa inventar muretsetud; nari vaskas umi 25 piimaandva lehmani (ühest vallaliste loomadega päält 30). Viljamüümise juures juhtus vahjusid: Pärnu kaupmehele, Beilsemaisterile, sai vilja kõlga müüdud, ta ei maksnud ja jäi võimaks 1000 rubla võlgu, mis ka kaotatud oli.

Teie vanaisa, Jaakob Hellat, oli usin ja väga vaimalne kes-

Vanaema jutustus oma lugulkonnast

mees; põllutööd tundis tema põhjalikult. Uuenduste poole oli ta ka, aga ei olnud midagi siin; tegi katset tükitööga, kuid rahvas põlas siis nii seda moodi töö tegemist, et ei saanud pärast moonasid. Ruunamõisas sai ka mõne uuendusega algust tehtud: senini olid raudküünlad tarvitusel, siis tuli asemele lambiõli, ehk sandoliniõli, mis aga paks oli ja plahvatuni tegi, pärast petroleum. Siis hakkasime ka esimesti linnariideid kandma, ja 1871 a. laskusime endid esimene kord ülesvõtta (pilt on Mamma albumis). Juttuseraamatuid küll ei saanud ostetud, lugesime ikka vaimulikka raamatuid, aga Ruunamõisas tellisime juba „Postimehe" ja seit saadik oleme teda ikka lugenud. Esimene aasta sõime weel rukkileiba, siis aga enam mitte. Teatrist kuulsime esimene kord ka siis, senini ei teadnud midagi: sulasepoisid olivad Aakres näinud ja jutustasivad pärast Ruunamõisas. Oma silmaga nägime alles kui linna kolisime, „Wanemuises". Laulmas käisime palwemajas, sääl lauldi ainult vaimulikka laulusid. Kuid laulupidul 1869 a. käisime wäis sugurõõa Tartus; aga ka sääl: tulime hommikul ja sõitsime õhtu kohe tagasi.

Et sissetulek Ruunamõisast väikene oli, siis mõtlesime ta käest äraanda, kui kontrahi aeg täis saab. Meil oli kindel lootus, et Keeni mõisat saame, mis alles mõis oli. Aga sääl tuli mõte maalt äraminna ja linna kolida. 1879 aastal kolisimegi Tartusse, kus kauplema asusime. Parem oleks küll olnud, kui meie maale jäänud oleks ja Keeni mõisa võtnud; pärast kahetsesime küll, kui enam parata ei olnud. Teie wanaisa Jakob oli sündinud põllumees, kaupmeheks ei kõlbanud ta mitte; maal oli ta omal kohal, linnas aga võõras, ja selle ta nii waravalt kusigi.

Linnakolimise põhjused olivad mitmesugused. Pää põhjus oli, et lapsi kooli panna; maal ei olnud neid võimalik koolitada. Siis mõjusiwad, ühelt poolt, linna kaupmeeste jutud, iseäranis Georg Riiki kõne, kes uhkustasiwad, et kauplemisega kergesti rikkaks saadakse, ja, teiselt poolt talumehe põlatud seisukord, kelle pääle iga linna poesell ja „antverk" ülewalt alla waatas. Teie wanaisa Jakobil oli „Hellatite" uhkus hinges, tema oli wäga tundelik selle vastu, et teda alamale seati wõi mõnda ilmaaruta saamaeest, ainult et see saks oli. Wii pahandas teda wäga Pussa mõisa walitseja Barx'i lugu. See Barx oli üks kelm ja must mees, kes Pussa mõisa omanikku vahet pidamata pettis — ja seda teadis teie wanaisa; mõisas aga käidi Barx'i iga kui „herraga" ümber; päälegi oli viimane nii ülbe, et mõnikord jahikoertega Ruunamõisa põldudest läbi sõitis. Teie wanaisa ei suutnud nüüd rammatada, et mõisas mehega, keda tema hinges kui kelmi põlgas, viisakalt ümber käidi, tema, wanaisaga, aga, ehk küll aus ja korralise mehega, ikka ainult kõrgilt; ja kui ta aasta renti maksmas käis, tagauksest sisselasti, mitte eest. Seesugune alandaw

piirnord oli teie vanaisade sõita loomu, ja ta soovis, et sui
na temaga veel pelleste piirnoorrasse jäänud, mitte temaga lapsed enam
sinna ei pidada jääma. Nii tuli siis linnasolimine.

Linnapandes mõtlesi Rumarmõisa vaaram ära; enamasti läks ta sugulastele, vaalt jätsid need maamõtte. Kõigist vossu sai noalt raha ühes 2000 rubla. Rahaga läksi ta vanaisa sõnul Kristjan Hellat, nõllele selle eest protsenta makseti. Kauplemine linnas läks nii nana hästi, nagu Tartust Valga poole vaadteed ei olnud; sai sõ ehitatud läks ta kauplemine tagasi.... ja sellega oli ta võis mõõdo..

Ülevõõtmed P. Main.

Vanaema jutustus oma sugulusest.

Jen Jaan Maim'i jutustus oma sugukonna ja enese minevikust

Wesivinjutatud 17 Detsembril 1913.

Sugukonna algus. Minu sugukond on Kambja kihelkonnast, Vana-Anste vallast pärit. Vanaisa Mihkel Maim oli rättsepp. Temal oli elamisens Jüri ja Trutli talude lähedal, silla juures kiriku teeäärses, mis Vana-Anste mõisa poole viib, mõe võõrsil üks eraldi majakene (praegu olla veel ahervarred jäänd); siin ta elas ja suri. Ei tea temast midagi lähemad, ei ka tema naisest.

Jüri Maim. Minu isa, Jüri Maim, oli ka rätsepp; tema sündis umbes 1811 a. (mina olen 7-8 aastane kui tema 50 aasta vanduses ära läks). Oli peenes, nõrkemõõs, tumedate juuste ja hõlmadega, nagu nõmmlgi, ka minule minu näkku — mul on kõmara ka kui isal, hõõlgi nagu minul. Temu vaated olid ta ajaleisens (ajavaimu"), ka mõistmisega vanta, näru ja meimdumata, ees jäänd ei annud. Pärile vanaisa perma tuli isa Jüri teeäärsest majakesest ära ja elus Kambja valda — ei tea kas tema siima rätsepa töö pärile läks või ehk tale võõti. Kambjast läks tema Vastse-Roogli valda, kus ta tollaegse mõisavanemaga Wegenerigi käest Tundaru tala võõti, mõni aasta enne minu sündimist (Tundaru tala on praegugi olemas). Talud võeti tol ajal ostjale pärile. 1857-8 a. umbes jättis ta Tundaru maha, läks Kammeri valda ümber ja võõti jälle mõisavanemaru Stadami käest kolm tala oma rätte: neile Ärmisse (Mee- ja Ala-), nimelgi 3 päeva rohk, ja Riisa, 2½ või 3 päeva rohk; Riisa andis ta aga varsti mõizale tagasi. Neile Ärmisse jäiced pärast ühendatud ja jäiced ise rätte enni surmani; talud on praegu alles, umbes 24 taalrid suured. Rendile andmine ja müümine tuli alles pärale ise ferma; isa pidas neid inna ostjile ära.

Talupidamine ei toonud mitte palju fisse; ka polnud mitte töölisi vaja, et majapidamist kõsti joones hoida, mõisa orjus tegi oma tööjõu võõgaas. Jen ahnitses pidalgi ee-vadel palju põlda maha teha, põgisel jäi aga nõnn ovalt lume alla, et ei suutnud oma tööjõuga ärakõristada — pe kõda oli temal ühtelugu. Siis ei leisnud tema juures ka teenijad vana: oli kõig nõudja töölste ja enese vanta-põõgivahe ajal pannud tema jalg jala pärale nii et ühe

vand teise puuri varva pealt tuli; puhata ei lõbenud ta vanem venni jalad vorsfeisivad, suusamud need laialivazamad piir ise tõõle ja ajamad ka teised tõõpe. Eelsid oli 3-4, tõdrunid - 2; vasikoomi 15°, kolunid - 6. Et talutöö külland ennast ei tasunud, piir tegi ka venni furmani veel rattega tööd.

Naga emuvanaste võin, oli ka ise pimedaastlik mees ja võna vehste kogudukes käija („vana vehtel"); võna lenelja, niirvus laulsivad võim Tema pealt - tõ laulis ka vaduvõi et vaugele vajas („Tundaru Jüri laulab "vaikna võne"). Oli jutukas mees, tema pea ei feismud vunagi; lugeda osnas, ei tõa - vas kirjutada; lugeb iseva vaimulikuva raamatuid. Ei joomd, ka noores eas mitte: ennu furma, vui kaige oli, võtis teiste pealetõimisel võina tõlgaveste vanpa ainult kohuus; oma tehtud tooõlut joomd aga küll.

Tema oli iseva vahas vahtumees, vord pää-, vord abi.

Abielus oli ka vanapord. Esimene naene (vist Mari nimeno) oli Wana-Kuusteet pärit olnud, temast ei jäänud üktegi last; teine naene, mina ema, Liis (Lamertsonide pugust) oli ka juures teenija, Kongotaat pärit, - abielus ja iseaga estunud 1851 a. Ema Liis oli sündinud 1826 a. jaanuarikuud, puri Tartus detsembril 1882. Ema oli vesnise vahvaga naeteskaas, muitavarva juuste ja hilmiga noores eas ilus inimene; temal oli kuulmist ja laulis hästi; oli väga puhas, loomu poolest pehme ja tasane vaikse viisiga; oskas lugeda, vennastevogudukes käija, jumalakartlik.

Meid oli viis last:

1. õde Anna (abielus Vidrik Ermaniga); elavad ja loom, kõõ kuulmine, terve inimene; sünd. 1852 a.
2. mina, Jaan, sünd. Tundarul 25 kõstril 1854 a.
3. õde Leena (abielus Jaan Uedoga) 1856-1905; oli tagasihoidlikuva loomuga; kõõ laulja, terve puui sõdamehaiguse võtte;
4. vend Rusta, sünd. 1858 a., puri ejmesel elavas tal;
5. õde Liisa, sünd. 1860 - 1864, puri 4 aastaseva võõtmaderse.

Isa ja ema vahel tuli tülisid ka ette; ema andis iseva pärale, mõnisord mitis. Meite, laste vasta olivad vanemad valjud; pessa saime palju - ka ema käest.

Töödud läi veel vatandleiba. Riideid vanti muitavara; võõrd elivad pumaste või vahelliste naeltega ära ommeldud.

Iga talu läbub raskusi ära. Ka Jüri läks Jüripäevasel 1861 a. Ämmisu talus rinnakaaslane kätte: temal oli kord ennemalt ajal palma rotti kaklemast joomas (Kõstra kallile, Vana Vassilis — seda tänapäev veel,) ja jõudis kaaslasele kaasa jõuda, mille kätte läksigi. Ka Jõgeste peas elasid kaks naesenda (nimi omadi: Taavi Weltman (poolvend emale) ja Ants Lamertson, mõlemad noored mehed. Ka ühejutes talu mõisas Antsu nime kõrale ümber, et teda foldaniks päästa, ja läksi ise kaasti ära. Ühekirjutamise tagajärjel läks talu ühe peremehe õiguse Lamertsonile — ema meie lastega pidi aga ise talust lahkuma. Ennu perma oli ise lasnud Gse talu peremehel Jaan Kiärd'il Taluvaram ühekirjutada, mis maerele ja lastele jäänu pidi. See vaam läme ka kätte, osa läi kiisgi Antsu Lamertson'ile. Jootamise juures põdis põdilt meite laste eest ära ode Leena Kaarman; ema ei juutnud mind enid mutis ainult.

Noorusse aastad maal. Pääle ise perma olime veel üks aasta Ämmisel, mis jootamisega ja elavahaveelimisega lõpule läime. Siis läksime ema, mina, Anna, Liisa Vaka talule, Vastse Mangli asula tagasi: ema ümmaliseks (läi igast põlluet üks vaaramaa ema tarvitamiseks ja lehma ridamiseks), mina — karja, Anna — tüdruklatse ohtu; Liisa läni Vahäle ara, ode Leena läks Kaarmani talte juure linna, ns ta kooliharidust läi ja ka perra veel ära õpis. Vaka peremees Jaan Juurs oli inale kõõ põber olnud tõb ajal noor peremees. Siis elas ema oma lesepäevast — ainsa aastat; läksin ka mina eliste karjapoisiks, pärast kelaspoisiks. Vahal käisin ka pääkoolis. Seal oli koos elmed mind koolitada; Kammeris käisin ka siis vahakoolis lugemas ja kirjutamas, pärast ka perma paatis mind ema üks läni ja kaks talve kihelkonna koli, kus rehkendamist õpisin; siis läksin mõisa Kammerisse vallakooli õpetama: Jõul ei tunnised koolmeister rehkendamist, mida mina temale siis õpetasin, nii palju mu kihelkonna koolis ise õpinud olin. Pääle leerilkäimise olin üks aasta kelaspoisiks Wirblase peremehe Jakan Ermani'e juures, siis puuliseks Jaan Aärn juures 7-ki talus; selle jõude läksin Vahale ema juure üheks talveks tagasi. Siit läksin tallipoisiks Vastse Mangli mõisasse, kus tol ajal omaniknes parun Majdel oli. Palka sain siis kosten ja põõgiga veel rahas 40 rubla aastas. Elasin mõisas kaks aastat.

Lõuna valimine. Jüripäevasel 1876 a., mina Mõstel ehk 24 aastat vanaks saanud olin, läksin ma maalt ära Tartu linna; parun Majdel püüdis mind küll tagasi hoida, et ma linnas joomahaaraata-

muid ma ei koolimud pelkst; ka tahtsin ma temaga näost talukotta faeda, aga tema ei armud, ja ka sõitsinda ka mind; muidu ei olnud mõisas halb elu. Linna ajas minut range kauplemise hirm; mõisast olin Tartus käinud ja fäal linnakaupmehi näinud, minule meeldis nende olek lette taga ja ma ütlesin oresele: „kas ma ei sõi ka nende viisi?" Tutvust kaupmeeste feas ei olnud minul mitte, kes minut olenes ehk meelitada võinud — kauplemise hirm oli fiidamnes ifeenesest. Päälegi oli kuut linna tulla, fin leivad kulna siinsa sellu ja siinsas näia näitas ilus olena — ma olin naal jõmalakastlisu melega ülesvaramud. Linnas Tartu kangas oli minul 100 rubla isast päritud raha, mida mõi ei puudunud; mõisa palgast oli 25 rubla ümber alles. Linnas asusin algupäes range fugulase Rein Heimani; juure, kes minule soda muretses Weberi limonadi töökotta, mis Mõe uulitsas oli; fäal oli töö ränk, palka fain 6 rubla kuus pii töögi ja korteriga. Linnas oli küll töö raskem kui maal, lootsin aga edasi faeda, ja mõ polnud karju minul fugugi, et linna tulnud olin.

Konkapoissi „Handwerker Verein'is". Kuu või paari pärast läksin Weberi juurest ära. Juhtumisi fain sõbe teada, et Käsitööliste Seltsis — Handwerker Verein'is — äronomil konkapoissi tarvis olla; läksin filmapiile fima, sõulsin fäal muusinat, fa meeldis minule mõ, et viibimata koha vastu võtsin. Töö oli fin kergem kui Weberi juures, palka fain kuus ka 6 rubla psii korter ja töögiga. Äronom oli tol ajal Kowatsh, väigamaa fapslane; temaga käisime tunel, mina olin konsiaandja. Töö äronomi juures tegin mitte ära, pindsin väeraid teenida, käisin koorimeeste jõesle jne. ja fain selle eest jootrahasi. Elasin vatsecall, pimedas ruumis teiste teenridega koos; nendega fain hästi läbi, võtsin nende tööd oma päale, mille eest nemad minule õlut kinkisivad, mida nad väeraste käest ise fainud; mina õlut ära ei joonud, tegin kingitustest aga leisa fissetulekku kalliks: oli väeraste õlut tarvis, fin viisin oma kingitud pudelid lauale ja raha nende eest pannis muidugi oma taskusse. Seda viisi korjasin poole aasta jooksul, mis ma Verein'is olin, 200 rubla kokku.

Raha koidsin alles vähe aja toas, ilmaluusta kartsi – kui ma seda päält ära lõusin ja teenrid nägid, kust ma raha võlja-võtsin, sakjatesid nad ütlesid, et ei teadnud, millas ma kartsi raha varjada; nad olevs juba parajasti paina panna osanud, kui mama olevs saanud; siisgi, hiljema jäo varjatud rahast viisin Kaarmani sõtse juure koiule – panna ei osanud viia. Pärein ei õpisin väga tarka asjat, nii palju nagu ma teda praegugi osan; pärast, kui vanplema hakasin, oli Tallinnaga tegemist, tarka asjat enam ei vaadanud, ja nii ei ole ma sa õpimises vanganale jõudnud.

Ma hakan vanplema. Vanplemisu hinna oli minul linna ajamad; nüüd nes minul mõni tada rahka, raha oli, ei viivitanud ma enam algamisega. Hue aastaga, 1877a., asusin oma esimese poodi; se oli vähtipood. Jaama uliitsa, Raatuse uliitsa nurga peal, vivifikast minna läänd läti. Küpsetasin sa leiba; abiks oli õde Leena. Hiiga tuli putta raha ust osta; krediti alguses ei olnud, pärast sain aga raha. Esimene kes minule krediti andes oli Tauve, selle läät ära poolgrätti heringaid võlga sain, nii minul vend raha ei olnud – võtis aga vallist. Sa siisgi tuli parandusi teiste kaupmeeste läät, nii et Tauve läest enam ei toodud. Tol ajal oli Tartus nii väka poste, et nii mõni kaupleb avati, siis se Suuremate kaupmeestele sõke tõuda sai, nii sa mina hood; ja nii nengi oszu kauplejs oli; siis avati temale varsti krediti linna suuremates ärides – nii tuliserad ja parasiised sa minule kaupa, Jaama uliitsa juba, Mondron, ses siis Madisoniga koos kauples, ja Lipping. Mondron oli tol ajal veel üma noor poiss, alla 20 aasta, aga väga võtja. Mondron kauples siis Holmi uliitsas, üle jõe, Lipping – vanatakowis, ses maeguji; krediti sain ma veel Jürgens'i läest, ses üle jõe kauples, nagu Mondrongi. Jaama uliitsas sain võlga heringaid, soola – krediti summes oli umi 200 rubla. Kaugele mine läes sim väiseel viisil, mina oli minule tõendata, nii et ma tnt-tnt välja tulin; kolmes kuu pärast maksin poodi ära ja võtsin koha teise poodi Pingsi majas, Riia uliitsa külje peal, ülesel Jaama platsi äärel.

Omeliisem kauplemise aeg. Poodisi oli siis kõi vähtimaks kauples nähe suure Riia ja Võõ teede lahemel. Pood oli minul üles ka ehituseks; olin ühiniimsinda, õde Leena läes teenistusse; magasin ööri poodi-lettipeal, pärsas viisin kotti alla voldriisse. Kauplemise läu minul hästi ja kaasas nii, et pärast enam raitsas jäi. Krediti sain nüüd igaltpoolt, nii palju kui soovisin – tõkendate eest. Peale Mondroni ja Lipping'i

võtsin kaupa Bernssoni, Ekrammi, Mordentiernii, Freymanni, Toepleri käest — praegu ei ole ühtegi sendist enam olemas. Siin hannas minul ka lähem õpetus Mondsonigo; temaga juures õpisin kesingaid tõmbma, käisin temaal külas sõtkumi joomas; kutsus mind ka vastõsna tegema, mega ülioõlastega kaelema, kellest hoidsin ma aga võõrale, niifamutti joomise eest. Tõepo minu elamise kõrvas poodi ja kauplemise ümber, mina oli ei tõõmamud mind ligi. Ostjaks oli minule mõn oma murga rahvas — mid kauplesin ka võõgehagu mu liima, oui maanahaga. Tõõmi igapäev kell 5. ülesi; tegin poodi uks woke lahti, rahvas tuli kel ajal juba linna; tulijade käest korjasin kesinga- ja filgramumad poodi lisse, mina nad ise oka tõõmpäale edasi õõtsid — olinülewal käimi tahvakuu kauka pood, — mii müüsin hommiga poole nuni nella 10 ⁴⁄₁; siis oli vaheaeg, pandsin poodi luukku ja läksin valgana jõtsin vana Marguse, vana kauge fegulõõs, keda oma juure poisias võtsin; ise läksin kaupa tellima, mii minule kuudas tuli; — Tõmmi poolteisega oli fee tehtud; nell 12 hannas rahvas ka juba tagasi õõtsma (õõge juurem õõgõõtsmine oli nella 3-4 ajal päale lõunat — siis oli minul õõge kibedam talitus). Õhtu poole midasin pood mii vana lahti nuni kal vähagi müümist oli, ses vii nella 10 ⁴⁄₁ õhtu (fel ajal ei olnud poodide lahtihidamise kohta ühtegi määrust). Päale poodisinni pannese, oli kaupa tarvis — läksin veel tellisin valmis, ei olnud tarvis — pöörasin koke magama. Pühapäevsiti käisin mõnimord ka „Wanemuises" näitemängul — mid fäal ei meddinud minule; hommiga poole oliv iswa kirikus; päale lõunat nella 12 ⁴⁄₁, oli pood jälle lahti. Siin hannasin fuitsetama, harjusin mii võõrasti ära, et pärast minult mahorkat tõõbasin.

Mii viisi elasin ja kauplesin Ringsi majas poolteist aastat. Ee oli minu kauplemise võõge õõmelisum aeg: pood läks võõga hästi, võõgo ei olnud kopikatõi kaelas.

Raphofi majas. Et nuum Ringsi majas eitsas jäi, pidin juurema poodi võõtma, mida läkedal Raphofi majas, Jõama platsi äärs, ka leidsin; siin oli poodi juures elamisens ka tuba. Marguss oli vana viisi poisias, ka õde Leena asus jälle minu juure elama. Sõmmi elas ema maal, Nõhal; ma saatsin päälse vahva läbi temale linnast toiduvõõmi; nõid aga ago tuli ema ära liima ja jäi õe Anna juure elama, kelle lasta järele ta matas; elu ülespidamist faitsa mõlist viisi minu käest.

Kauplemine läks minul siin esiatsa ka hästi ja

laienes järjelt. Krediti oli igalt poolt, ostsin kaupa mitte ainult Tartust, vaid käisin ka Tallinnas; fäär oli läbi-käimist Gakenbeck, Gerhard & Hey, Rotermanniga; Eesti keelega läin igas poisiga valmis. Raha olin ma enesele 2-3 aastaga mõtmede tuhandade eest korjanud, aga panna ei osanud seda suda viia; koridsin ta poodi lae all, laudu mööl, tuhandade kaupa alles; oma rahaga ma ei kogelnud — nii ei teadnud sellest rahast kegi, ka Leena mitte, pandsin ja võtsin ainu fäärt palajalt. Ma olin ka kelde väljaleenama oma tuhandade fäärt, ves pala raha või kaupa: nii oli oma vihelkoma fäärt umbes 3-4 tuhanda rublani laenatud - pärast oli laenamisest kauplemisele ainult rahje

Hannas linadega kauplema. Teisel aastal Raskofi majas hannasin linadega kauplema. Hinnu fellers oli mul juba maal teadmud: maapoisina Vaka peremehega linnas linu müüles nägin ma kuidas kaupmehed linadest pandasid pildikesed ja fäär oli minus koos tõusnud, kas mina ei või ka nii viisi? minid päälegi juhtisinad mind kauplema Schmidti kontori esipoisid Lieberg ja Erler. Minul oli oma kapitali 7000 rubla ümber; suure võidu pääle lootes hannasin laia jõunga pääle: palusin 7 telki ja pädisin kangemale maale 6 ostu-rokka fisfe: Riia tee äärde - Jõeristesse ja Kilitsesse; Võru teele - Tooma talusse, Tõrvandusse ja Maidla jaama; Rambjas - Tõtna-le. Purdi talu maa pääl linna äärde, ehitasin aida - käisin linna ise vastu võtmas. Efiotsa teenisin, mid lõng oli suur vaotus. Sellsed rokkem vulu, mitalu; olivad ka velmid: nii läns ise siites et inna linnasta, härrat tuli aga välja, et ta võõrahad ja kobarsgi läbilõõmd oli. Enigisel ostsin vana aida tõist, umbes 400 saalu, linn nannu; nesade poole talur hannas aga linahind langema, 20-30 rubla maalu pääle - ja nii vaotasin mina kõik oma raha ja kaelas oli veel 3-4 tuhat rubla võlga. Sellega oli minu muretu noorese kauplemine möödas. Pääle lõpparve tegemise Schmidti juures, mul minule vaotus selgeks läi, läksin koju, visnasin poodisse ja ütlesin ainult, ise mõtlesin: vaene olin olnud, hannan jälle poodiga kauplema. Oma vaotusest ei ütelnud kellegile, ei julgenud. Raskofi majaste läin veel üks aasta; kauplemine läi aga

lonnama; krediidi oli, kannas kiirgi tagasi mineva, ka taluraharas jäi vähemale: need, kellele võlgu olin usaldamad, ei mõtelnud maksmise peale, vaid läksid mind jõurest ära teiste juure; mul viimaks muud järele ei jäänud, et ostjaid tagasi faeda, mis et üdegi väärt võlatõenust enam ei mõõdnud — mõõda vaatasin jälle paar tahat. Meel läks minul nii mõõdaks, et Raptofi juures enam olla ei tahtnud ja enne kontrahi aega ära läksin; sellest teli koltuskäimine, kus minule üür ja koltuskahed päälemõisteti. Õde Leena lahkus minu juurest. Margus oli ärasõitnud, elama jäi minuga Wedo.

Uued poodid; teine linnaaplemine. Seenord üürisin poodi Raubakoovis 18, kaupmees Kornstadini käest 500 rubla eest aastas; avasin ka jälle parem kaubelda on — esimene aasta oli ka üsna hää. Elasin ise Tuva uulitsas Wedo'ga koos, kellel jälle pood oli. Järgmisel aastal astusivad õde Leena Wedo'ga abielusse; jäi võtsime teine pood juure, maiomal 1882 a., Jaama platsile Mathiesoni majas, üür 400 rubla aastas. Nimi ja kaup oli minu, kauples aga Wedo — jäi palma 25 rubla eest. Elasin Leena ja Wedo'ga jälleJamas majas koos. Sel aastal läksi ema; ostsin liis Maarja siirsa kabeli maturekokt, kes praegugi tema kaud on. Sügisel 1882 hakkasin teine kord linadega kauplema, loottusega minid kõiki temida. Esimese kauplemise ajal olin lim tundma õpinud; vaksjõõlised mõned võistlejad kadunud, teisi aga teadsin linadega tegemia. Nimid oli minul 4-5 kelli; ostukohad: Tooma talas, Tõnsaadus ja Kilitsel; Rõõlas oli kaupmees Jõõr, ves minu juures ostis minu raha peale; pääsellias oli Pihlisk; linnas, Mathiesoni majas, oma ehitatud ait. Seenord laenasin kauplemiseks raha, Kornstadini ja Mondsoni allusjõude peale. Nimid ei epenaloõnud — ostsin liisk ja müüsin. Tartus ostsiad liis lim: Sepmanni kontor, õõjõjõkt Tõnisson — sellega kauplesin esiotsa kõige sõnem; „Girard" kontor (nann Girard? äri) — sellega vähem; Whiskas Co, ves pääsell Hermeyer oli (elab praegu) — nellega kauplema jäingi, mis teised kinni panti. Peale linade, kauplesin villgaga ka. Ei maotamud, ei jaanud vasu ka. Kulud olivad juured, sidusin 10 minent; võlad olid tarnda, protsendid maksta — selle peale kulas kõik lisseteln.

Abielusse astumine; kauplemise korraldamine. 1883 a. läks kauplemine vanawiisi edasi. Samal kevadel, 31 Juulil, astusin tõe emaga, Liisa Hellat'iga, abielusse; les tõi mundatuse minu elusse. Meie mõlemad kaasasime kauplemise ühe aravet pidama; minul ei olnud ühtegi arvespidamist lemmi olnud, vähe toimetasin palga walduse ja meelespidamise põhjal; minid jäi esimene kord raamatudesse kirjutatud. Arvespidamise tagajärjel jäi 1884 aastast pääle kauplemine korraldommatud: läksime sellid ära, Wedo ära. Abiks jäi meile Peekan Jeen, Vaka peremehe noorem vend, kellega minna koos Vakal kerjas käisin ja ülespassasin; temal oli rohkem karidust kui minul, kirjutas selgelt, räägis lõtti keelt, oli musikant — puhus pilli, sünd. 1849 a., surnud 1905; tema tuli linna, kui minul Kaubakoowis pood oli, jäi minu juure poodiporisima ja jäigi minuga koosse ennu ela otsani. Mõlemad poodid elivad veel 1884 a. minu käes. Müüri maasimine ülemise poodi eest, Mathiesoni majas, ühes korteriaida ja aiaga 400 rubla eest. 1884 a. rõõtsime Gerhardt & Hey äri käest Wenemaa foola müümise Tartus ainu käte: agent tuli paarsuma, seegi ei julgenud võtta, minu julgesin (uusdeti, et fee tool väljamaa omaga võistelda ei suuda — oli kollanes) — ja müümine läks hästi, meil oli üsna hää teenistus — 25 rbl. kotti pealt; ostetud kaesli pääle.

Vorsipõlves ei koolimad minu muust midagi, pääle oma kauplemise, ei feltsommast, ei raamatudest, ei ajalehtedest; käisin kirikus ja tundsin ainult laularaamatud, hasra ostsin mõne ajaleht numbri — juhtus „Sakalat". Tee ema tõi eesega fette poolet minu elamisesse uudist kaasa: meie läksime mõnikord õõsile, ja algusut faadis pääle abielusse astumise on meile ühe ajaleht käinud, pääasjalikult „Postimees", mõni aeg ka „Olewik", mitsomuti jäi raamatuid ostetud. Tee ema on meie perekonda laiemaid weimlisi huvisi fisekamad.

Samal kevadel astus meie juure poisiks Hendrik Wälk, Wiljandimaalt pärit, üks kärmas ja võtja noormees; tema jäi ülesse poodi; Jüri oli all. Abimise poodiga Kaubakoowis oli meil ainult kahju; fellepärast andsime ta 1885 a. jaanuaril käest ära, nii et ainult ülemine pood jäi; juure võtsime weel lõõlfamas majas üks poodinuumi, et mitte võõra-

le konkurentsi ainda lasta, ja ruum ümbrisimo edasi; ümbri oli kõigi eest 610 rubla maksta. See aasta läks kauplemine koolaga vanaviisi edasi, minidu tulime na õõna kemmerti läbi. Wahepeal hakkati randteed Tartu ja Riia vahel ehitama; selle ajaotsal oli suur mõju Tartu kauplemise peale: senini oli Tartu lõpupaam kaupadele, mis randteega Talinnast ja Peterburist tulivad; siit ostsivad Võrumaa, Walga maakond, Wiljandimaa, mis maamehed tol ajal veel ilma randteeta elivad — iga valmis ora randteed, mis läbimõõmisele avati vähendas Tartu kauplemist, ja andis ka emaist minu kauplemisele tõuke. Ma olin minna senini õõsia kaupmees Raama platsil; pääsaga, aasta jooksul, avati teisi poole piirde, nii et aasta lõpu poole kauplemine mõõsalt tagasi minema hakkas; lina kauplemine jätsin ka maha: ei olnud jõuda, ärisi oli ka kiletu. 1886 a. jäi koolakauplemine ära; katsusin õllega — nägin aga et see minna kõik sui õllepood ka on. 1887 a. andsin pood Mathiesoni majas käest ära — randtee Riia poole oli avatud, teka ei olnud poodiga midagi. Niisiisi läpes minu kauplemise esimene aastakümmend.

Kaupatsused ja kitsikused. Konteri pealt olime Ringsi majas; võtsin trakteri Roodi mulitas, Kaubakoovi vahe, ameime pea finna ka elama. Teie ema pidas trakteri — ei annud aga midagi fisfe, nii et detsembril 1888 a. ta käest äraandsime. Katsusin vehepeal ülesostmisega õnne: läksin ümber, käisi Peipsi taga Wenemaalgi, ostsin nahku, võid j. m., tõin Tartusse ja müüsin fim; fissetulex oli mindagi tõkine, võlad olivad aga kelja, protsenta oli tarvis maksa — see oli raske aeg. Meie kolisime Soome majasse, Kroomuaia mulitrasse. Et midagi teenida asusin ma teie vanaisa, Jacob Hellati juure linaostjaks; tingimine oli: raha tema käest, mille eest ma protsenta maksin, kasu minule; ema raha, 150 rubla, mis mul veel oli, pandsin ma ka ärisse. Nii kauplesin kuni kevadeni; minu teadmise järele pidi mul mõni sada rubla teenitud olema, kui meie aga teie vanaisaga Lihavõtteks arved kokkutõmbasime, tuli välja et minul midagi saada ei olnud. Võnda jäime Lihavõtte pühadeks 1889 a. võige rohkem palgata. Sääl juhtus teie ema omapoeg Peter Kaal (mõõsastine

tohter / mile pada rubla laenama, millega mina kohe tööriistu kauplemist alguses – see oli vanaliisi äri. Nähad ennustasin Toome majas pärlpärna ühes rummis; niiviisi elarime juuni otsa. Pärast müüsin Eduilile 50 rubla eest; teine pool jäi äriks, mis alles hiljem äratasusin. Augusti lõpus läksin Mondsoni poole, võtsin temaga ära – ja hakkasin linafeemnedega kauplema; mõnikord aitas tema rahadega. Võitsin ise ümber, ostsin ise ja andsin kohe ostetud kaupadesi. Ait üürisin enese Riia uulitsas, Sommeri majas. Võtsin viisi kauplesin lina, feemnede ja rahadega. Juurs oli minule abiks rahade ostmise ja müümise juures. Et Kroonucia uulitsast kauge käimise oli, kolisime 1890 a. Filosofi uul., Schwartzi majasse. Kauplemine rahadega läks nõnda, nuid aegapidi tekkis tüü pärl võõrtlejaid; pidin mõtlema, et rahadega enam midagi teha ei saa olema, ni hakkasin poodi otsima.

Kolime Riia uulitsasse ja elame pärl 10 aastat. Pool leidus Riia uulitsas, Ditmari majas; jõime ta Laaman'ide käest. Samal 1891 a., 1. oktoobril, kolisime linna ka vasterisse – kõrvi pärlzeesse majasse, alumisele korrale, pakemat läätt; siin elasu terve viimne aastat, 1901 a.-ni elamud. Kauplemine poodi läks hästi; kaup võtsime võlga – raha aga topisin rahadesse. Spekuleerisin ühe juudi Ratenbergiga koos: esimene aasta teenisin, teine aasta langes kind ja jäi kaotatud 700 rubla ümber. 1894 a. pääle naotuse Ratenbergiga, hakkasin Sonn'iga kauplema. Mai kuul jäin aga konsupõlendi läbi kaigens – see oli esimene kaigu minul ja ka ühesin, võib öelda, seni ajani – ja pöörasup müüsime maha; vasteri ühe jäi võlgu, terve müügist jäime, 40 rublaga. Maja läks uue perenele, Burmanovi ühte, kes üüriga ootas. Augusti üüris tee ema üliõpilastele kaar tuba välja; vasteri raha eest, mis üks üliõpilane maksis jäi mi palgu, et mina kohast osta võisin. Pei ema hakkas ka lõunaõõnidega teenima, temal oli paarimõõma ümber õõjaid; seni kui võõrtlejaid polnud oli sellega ka teenida. Augusti, samal

1894 a., läksin Mondsoni poole, kes oma juures kui vaterpe nahade jaoks fisifeadis, kui temale äramäidegin, et nahadega teenida on. Tema aitas nahadega ja lasnis minul kuni 5 tuhandani nahade allapanna. Mina olin konstatnud temale raha pealt protsenta maksma, tõepoolest aga ei arvanudgi ta isegi neid. Usaldus meie vahel temaga oli täieline, polnud võõrastmegide andmist, raha foi loetud peost peosse nelja filma all, tema märkis. ainult oma raamatusse üles se, mõna ka, mõnikord polnud fedagi: ainsaid juhtus, et ta äraõites minule 100 rubla andis, mida aga päraut täiesti äramuutas; temu päev näägis ta minule, et temal arvepidamise juures 100 rubla vahegile paduma läinud, ja et ta vajadagi üles ei leia kuhu raha jäänud; alles kui mina temale tähendasin, et ta 100 rubla minule ju annud, tuli temale raha andmine meelde — fefugime oli meie vahekord ja fefugusens ta ka jäi kuni tema surmani 1910 a. Päälnahade, kauplesin ka linadega ja feemnedega; läksin ise ümber, ise ostsin; kui rahadega nappus oli, aitas Mondson. Kodu talitas fellowakel Tõe oma. Efizilgselt oli meil ainult üks jagu suurmaet kontsert, päevast võtsime veel paar tuha juurde, nii et 5 tuha ja pääs meie käes oli, 180 rubla üüri; tõi oma õõnsis müüd asalt toad üliõpilastele, asalt jätti oma vätte ja pidas kostilapsi; ka andis tema pöörisid välja ja pidas eedus pöörajaid. Nõnda viisi teenisime mõlemad nii palju, et teie õõe toidetud ja kastud olite ja pälegi gümnaasiumi läite; mis rõõdel tahtmine oli, et teie õõe üliõpilaste hariduse peame pidete ja selle jaoks ei kartnud meie ühtegi waeva ega tööd. Päale selle olid veel minul suured võlad päal: panka 2000 rubla, Mondsonile 2000, Ludi Wirk'ile 900, Widrik Ermanile 400 rubla maksta; nende võlgade eest pidin protsenta maksma ja võlga ka tasuma. Aegapidi tasusin panka ära, teiste võlgade tasumine veenis kuni Pärnu teede ehitamisemi ajani, kus viimased vanad võlad äramaksin. See oli meie elu ja töö päevast päeva, kästust aastani päal Kusmanovi majas .... kümne aasta jooksul ...